

Bayer József

A megosztott diszciplína

Iskolák és szekták a politikatudományban

I.

A politikatudomány Magyarországon túl későn nyerte el diszciplináris önállóságát ahhoz, hogy a hatvanas évektől kezdve korszerű nyugati elméleti és módszertani újítások átvételéről számolhatnék be. A hazai szociológia a hatvanas-hetvenes években már kivívta diszciplináris önállóságát, és sok mindent alkalmazott is a tudományág kortárs nyugati elméleti és módszertani eszköztárából, a felsőoktatásban szakos képzést tudott indítani, és tudományos kutatóintézete is volt már az Akadémián. A politikatudomány fokozatos önállósulása viszont csak a nyolcvanas és kilencvenes évekre tehető. Ha voltak is politikai jellegű kutatások, azok általában a hatalom belső, intézményes berkeiben zajlottak, és ritkán kaptak nyilvánosságot. Ennek egyszerű a magyarázata: autoriter rezsimek általában nem tűrik el a szabad és független politikai vizsgálódást. Jobb, ha az állampolgárok nem látnak bele a hatalmat birtoklók kártyáiba. Ahogy más országokban is történt, az önálló politikatudomány fellépése itthon is a társadalmi és politikai reformfolyamatok kísérőjelensége és egyben katalizátora volt. A hazai gazdasági reformok megtorpanása egyre mélyülő válságot idézett elő, felérősítve a politikai változások iránti igényt. 1982-ben létrejött a Magyar Politikatudományi Társaság, egyre több politikai tárgyú cikk és elemzés jelent meg, bár sok kutatási jelentés még a fiókban maradt. Ellenzéki szamizdat orgánumokban természetesen a politikai rendszer bírálata és változásának iránya szabad

és ezzel összefüggésben a politológusok szakmai alsóbbrendűségi érzéséről beszélt.¹

A politika próteuszi karakterének jellemzésére elég néhány mértékadó, érvényes definícióját idézni annak érzékeltetésére, hogy mennyire eltérő elméleti nézőpontokból lehet már a tárgyat is meghatározni. Arisztotelész (és általában az ógörög gondolkodók) számára a politika a polisz közösségi életének megszervezésére, a jó állam és az erényes polgárok létrehozására irányult. Ennek megfelelően tartotta a legmagasabbra a politika tudományát, amely az összes többi tudományt magában foglalja. A reneszánsz idején az egymással vetélkedő olasz városállamok korában, a nemzetté válás előtt Machiavelli így definiálta a politikát: „a politika azoknak az eszközöknek az összessége, amelyek szükségesek a hatalom megszerzéséhez és megtartásához, és ahhoz, hogy a hatalmat a leghasznosabban használjuk fel... A politika tehát a körülmények szabta bánni tudás a hatalommal...” A „megértő” szociológia atyja, Max Weber a 20. század elején a politikát kettős jelentésében definiálta. Általános értelemben a politika egy cél elérését szolgáló stratégiai gondolkodás és gyakorlat; másfelől viszont mint tevékenységi területet úgy definiálta, hogy a politika az állam mint politikai szervezet (*politischer Verband*) vezetése. A politika ennyiben „törekvés a hatalomban való részesedésre, illetve a hatalom elosztásának befolyásolására, akár az államok között, akár azon embercsoportok között, amelyeket az állam átfog”. Ahogy a szociológiában, úgy nyilvánvalóan a politikában sem mehetünk el a tény mellett, hogy a társadalmi cselekvéseknek az emberek valamilyen értelmet tulajdonítanak, ezért nem vizsgálhatók tisztán a természettudományos, kauzális magyarázat logikája szerint.

A jogtudós és politikai filozófus Carl Schmitt különös hangsúlyt adott annak a ténynek, hogy a politika tárgya terjedelmi szempontból nem határolható le. A politika tárgya szerinte bármi lehet, ami az embereket barát és ellenség szerinti csoport-

¹ Goodin–Klingemann 2003: 747.

tosulásra tudja készíteni. És valóban sok példa van arra, hogy emberek olyan kérdésekben kerülnek éles politikai konfliktusba egymással, amelyeknek látszólag semmi közük a politikához.

A hatalom- és konfliktusközpontú politikaértelmezésekkel szemben a politikával foglalkozó kutatók később inkább a politika integráló természetét igyekeztek hangsúlyozni. Főleg az amerikai politológiában lett domináns az a felfogás, amely a politikát valamiféle elosztási küzdelemként definiálta. „A politika az értékek autoritatív elosztása” – olvashatjuk e tömör definíciót David Easton tollából. A funkcionális rendszerelmélet német teoretikusa, Niklas Luhmann, a funkcionális rendszerelmélet német képviselője szerint pedig: „A politika a kollektíve kötelező erejű döntések meghozatala az egész társadalom számára.” Ez az államban mint önállósult társadalmi alrendszerben történik, amelynek vezetésére, befolyásolására irányul minden politikai cselekvés. Luhmann eközben hangsúlyozza, hogy a nem-döntések, azaz a döntések el-sinkófálása is a hatalmi politika körébe tartozik. (A felsorolt idézeteket *A politikatudomány alapjai* című munkámból merítettem.)

Végül álljon itt az a legtágabb, laza definíció, amely szerint „A »politika« legjobban a társadalmi hatalom korlátozott alkalmazásaként ragadható meg.”² E definícióban fontos az a belátás, hogy a politikai hatalom forrása a közösség egyesült ereje, amelynek felhasználása nem teljesen önkényes, hanem korlátokhoz kötött. A hatalom korlátai mindenekelőtt az intézményekben foglalt értékekben, normákban és formális előírásokban testesülnek meg, melyek számos jogszokásban, társadalmi és kormányzati intézményekben, végül legfejlettebb formában a modern alkotmányokban testesülnek meg.

A politika ilyen sokrétű felfogása mögött eltérő gyakorlati tapasztalatok, világnézeti és elméleti pozíciók húzódnak meg. Ez megnehezíti egy egységes elmélet és módszer kialakítását, helyett inkább eltérő megközelítéseket követel meg a politikai valóság gazdagságának megragadására. A politikatudományban természe-

² Goodin–Klingemann 2003: 22.

tesen sokféle elmélettel találkozhatunk, elvont filozófiai, metafizikai előfeltevésektől kezdve, amelyek a valóság alapvető természetét igyekeznek megragadni, a különböző társadalomelméleti koncepciókon át a középszintű elméletekig. Az elméleteknek mindig vannak rejtett gyakorlati implikációi, és a politikai elméletek gyakran közvetlenül is kapcsolódnak is azokhoz a gyakorlati célkitűzésekhez, amelyek a kutatásokat ösztönzik. A metaelméletek ugyanakkor egyidejűleg érvényes kutatási módszereket is sugallnak. A kető összefüggését nevezzük tudományos paradigmáknak, amelyek a kutatók számára gyakran implicit háttérfeltevésként szolgálnak.

Az egyes országokban a politikatudomány önállósulása idején uralkodó szellemi hagyományok is nagymértékben befolyásolják azt, hogy milyen elméleteket követ, és milyen kutatási módszereket alkalmaz. Ahol például a történettudomány és a jogtudomány volt uralkodó pozícióban, ott az institucionalista elmélet és módszertani irányzat lett domináns. Eszerint a politikai cselekvést intézményi hagyományok, formális és informális normák terelik és határozzák meg, melyek még a forradalmi törekvéseket is (ha gyakran negatívan is) befolyásolják. Ahol korán intézményesült és fejlett volt a szociológia, ott az empiriát hangsúlyozó behaviorista vagy a konzervatív implikációkat hordozó rendszerelmélet válik dominánssá. Ahol erős a közgazdaság-tudomány, ott könnyebben nyer teret a „racionális választás” elmélete. Végül a hetvenes-nyolcvanas évek posztmodern divatja kedvezett a konstruktivizmus és a hermeneutikai/értelmező attitűd elterjedésének.

Ám függetlenül attól, hogy milyen elméleti hagyományhoz kapcsolódik, és milyen kutatási módszereket vesz át más tudományágaktól a politikatudomány, nem kérdéses, hogy nem boldogulhat elméleti előfeltevések és módszertani tudatosság nélkül. Elmélet nélkül a tények sem értelmezhetők, sőt fel sem tehetők a kutatási kérdések. Amint a frankfurti kritikai elmélet képviselői fogalmaztak, a tények metafizikája semmiben sem különb az abszolút szellem metafizikájánál.³ A modern tudomány-

³Th. W. Adorno: „Az empirikus társadalomkutatás... nem térhet ki az elől, hogy minden általa vizsgált adottság, a szubjektívek nem kevésbé,

elmélet is feltárta, hogy az elméleti gondolkodásnak viszonylagos autonómiája van a valóság megismerésében. Thomas Kuhn a tudományos forradalmak szerkezetéről írott könyvében a természettudományok vonatkozásában is kimutatta, hogy a kutatókat olyan háttér-feltételezések vezetik, amelyek egy konkrét világképen nyugszanak. A tudománynak ezt az a priori elemét nevezte paradigmának, amelyet a hagyomány közvetít, és amely jó ideig rezisztens marad az empirikus megfigyelésekkel szemben is. Csak az elméleti feltételezéseknek ellentmondó tények felhalmozódása vezet végül olyan tudományos forradalmakhoz, amelyek egy új paradigmát vezetnek be.⁴

Minden tudomány módszeres kutatáson alapul, és ez különbözteti meg a pusztá vélekedésektől. Az elméleti és módszertani tudatosság tehát fontos feltétele a tudománynak, ám a tudományos szigorúságot doktriner módon képviselőeknek mégis érdemes felidézni Arisztotelész korai belátását, mely szerint bármely tudományágtól csak annyi egzakttságot követelhetünk meg, amennyit tárgyának a természete megenged.⁵ A humán és társadalomtudományok számára pedig közismerten nem lehet mérce a természettudományi kánon, mert ismeretelméleti pozíciójuk gyökeresen eltér egymástól. A neokantiánusok a múlt századfordulón ezért élesen megkülönböztették egymástól a *no-motetikus* és az *idiográfikus* tudományokat (Heinrich Rickert; az ismeretelmélet terén követője, Max Weber ezt csak annyiban korrigálta, hogy a szociológiát a kettő között helyezte el, bár nyilván érvényes ez a közgazdaság-tudományra is.) A megismerő szubjektum helyzete alapvetően különbözik a természet és a társadalom vizsgálata során. A humán és társadalomtudo-

mint az objektívek, társadalmilag közvetített. Az adott tény, melyre módszer szerint, mint végső tényre talál, maga nem végső, hanem feltételes függő.” Papp 1976: 276.

⁴ Kuhn 2000: passim.

⁵ „A tanult embert az jellemzi ugyanis, hogy minden kérdésben csak olyan fokú szabadságot kíván, amekkorát az illető tárgy természete megenged...” Arisztotelész 1971: 7.

mányokban ugyanis a szubjektum maga is alkotórésze annak az objektív valóságnak, amelyet vizsgál, és az alkotást itt szó szerint is érthetjük. Nem a modern konstruktivizmus felismerése, hogy a társadalom egészében emberi konstrukció. Giambattista Vico óta érvényes filozófiai belátás, hogy a természet tőlünk független, de a társadalmat és annak történetét mi magunk csináljuk. (Bár bizonyos értelemben a természetet is átalakítjuk, utalnék a mai „anthropocén” korszak beköszöntéről szóló mai vitákra, mégis nem kétséges, hogy ismeretelméletileg nagyon eltérő a két tudománynak az objektív valósághoz való viszonya.)

III.

Milyen elméleti-módszertani irányzatok mértékadók a mai politikatudományban? Gabriel A. Almond *A Discipline Divided. Schools and Sects in the Political Science* (A megosztott tudományág: iskolák és szekták a politikatudományban) című művében sorra vette a ma legfejlettebbnek számító amerikai politológia irányzatait, vegyítve egymással az elméleti orientáció és a módszertani irányultság szempontjait.

A könyv címe ironikusan utal arra a helyzetre, hogy a tudományágban számos elméleti-metodológiai irányzat kristályosodott ki, amelyek képviselői között alig folyik valódi párbeszéd, elbeszélnek egymás mellett. A világnézeti orientációk alapján megkülönböztet bal- és jobboldali (azaz progresszív társadalomkritikai, illetve konzervatív) irányzatokat, a módszertani kánon alapján pedig a kvantitatív és a kvalitatív módszerek alkalmazása szerint *hard* és *soft* irányzatokról beszél. Ennek megfelelően az amerikai politikatudományi iskolákat egy mátrixban helyezi el: léteznek *soft right* és *hard right*, valamint *soft left* és *hard left* irányzatok. A *soft right* irányzatba sorolja például Leo Strausst és tanítványait, a *hard right* körébe pedig a James Buchanan nevével fémjelzett Virginia Schoolt, illetve a William Riker nevével fémjelzett Rochester Schoolt. A *soft left* irányzatba a frankfurti iskola képviselőit és olyan amerikai vagy az angolszász világban

ismert neomarxistákat, mint Philip Slater, Göran Therborn és Perry Anderson, továbbá az amerikai kritikai szociológia egyes képviselőit. A hardleft irányzatba végül olyan, modern empirikus vizsgálati módszereket alkalmazó baloldali társadalomkutatókat sorolt, mint Cardoso, Chase-Dunn, Richard Robinson és mások. Érdekes módon ez a felosztás nem különbözik nagyon attól, amelyet a német Klaus von Beyme a politikatudomány metateoretikus, elméleti-módszertani irányzatainak áttekintése során a német viszonyokra vonatkozóan állapít meg, amikor normatív-ontológiai, empirikus-analitikai és dialektikus-társadalomkritikai irányzatokat sorol fel, mindegyikhez sajátos módszertani irányultságot is társítva.

Az egyes irányzatok szektás elkülönülése azonban Almond szerint szerencsére nem terjed ki a politikatudomány egészére, mert a kutatást végzők zöme nem horgonyoz le tartósan az egyik vagy a másik tudományos iskolánál, hanem tárgyának változó természete szerint merít eszközöket és belátásokat egyikből is, másiból is. Szemléletes példája szerint az irányzatok szigorú képviselői mintegy külön asztaloknál foglalnak helyet egy nagy kávéház sarkaiban, de a többség a nagy közös asztalt veszi körül, és csak időnként fordul konzultációért a sarokasztalnál ülőkhöz. Almond az elméleti és módszertani eklekticizmust tartja kívánatosnak, mely a tudományos pluralizmus szellemét fejezi ki.

A politikatudomány ismeretelméleti helyzetéről érdekes okfejtéssel találkozunk a könyv egyik, Stephen Gencóval közösen írt fejezetében („Ködök, óraművek és a politika stúdiuma”). A szerzők ebben a neves tudományfilozófust, Karl Poppert idézik, aki a valós jelenségek determinációjának mértékét egy képzeletbeli vonalon ábrázolta. Ennek egyik végén a rendezetlen ködgomoly áll, melynek mozgása, alakulása megjósolhatatlan, a másik végén az óramű, amely rendszeres, jól felépített, működése megjósolható. A majdnem óraműszerűen működő rendszerek közé sorolta például a naprendszert; további példái az inga, a precíziós órák, a járműmotorok. A másik oldalon egy szűnyograj vagy méhraj mozgása áll példaként, amelyben minden egyes lény esetlegesen mozog, eltekintve attól, hogy kisebb-nagyobb

ingadozásokkal követi a raj egészének mozgását. További példák a gázfelhők, az időjárás, és nyilván az emberi társadalmak is ilyenek. A newtoni természettudományos forradalom sokak számára kézenfekvővé tette a mechanikus világképet, pontosabban azt a gondolatot, hogy az univerzum egészében és részeiben is természeténél fogva inkább óraműként viselkedik, és működése elvileg prognosztizálható. Ami eltér ettől a várakozástól, azt talán csak nem értettük meg kellően, még hiányos a tudásunk, előbb-utóbb megismerjük a szabályosságaikat, és kiszámíthatók lesznek. Mindent determinisztikus törvények uralnak, és Popper metaforájával élve, *minden gomolyfelhő óramű* – még a leggomolygóbb is. A húszas évek kvantumfizikai fordulata óta azonban a természet is egyre kevésbé tűnik egyértelműen determináltnak, és nagyobb szerepet kezdenek tulajdonítani a véletlennek. Popper metaforáját megfordítva, Almond és Genco szerint azt is mondhatnánk, hogy bizonyos mértékig *minden óramű gomolyfelhő*, vagy máskeppen szólva: csupán gomolyfelhők léteznek, legfeljebb a gomolygás eltérő fokain. Popper szerint ugyan a véletlen sem jobb magyarázó elv, mint a determinizmus. Az emberi magatartásra vonatkozóan mindenesetre megállapítható, hogy sem nem tisztán determinált, sem nem véletlen eseti döntések folyamánya.

Almond ez alapján úgy látja, hogy a politikatudomány, bár a politika empirikus szabályszerűségeinek megállapítására törekszik, mégsem hagyhatja figyelmen kívül azt, hogy az embereket értékek is vezérlik, s hogy az egyének választásai gyakran változékonyak és esetlegesek. Ezért óv attól, hogy csupán a kvantitatív elemzési módszereket alkalmazó „kemény tudományok” mintáihoz ragaszkodják, mivel az csak egyoldalúan ragadná meg a politika sajátosságait. A politika filozófiai és intézménytörténeti vizsgálata, a különböző közpolitikai alternatívák, opciók eseti elemzése éppúgy része a politikatudománynak, mint a politikai magatartás kvantitatív, empirikus vizsgálata, amit a „behaviorista forradalom” egyedül tart tudományosnak. Nem létezik tehát a politikatudományban egyetlen helyes elmélet és módszertan, mivel az emberi társadalom és benne a politika túl komplex jelenség, és ennek megfelelően kutatása során változatos vizsgálati

módszereket kell alkalmazni. A politikatudomány módszerére a szinkretizmus jellemző, azaz a társadalomtudományokra jellemző kutatási módszerek együttes használata, a vizsgált tárgy sajátosságainak megfelelő kombinációban.

Almond számos ilyen korabeli elméleti törekvést és módszeres kutatást ismertet könyvében. A fősodorba tartozó metateoretikus/metodológiai irányzatok sora mindemellett folyton változik, mivel a tudományos divatokkal más és más paradigmák kerülnek előtérbe. Az enciklopédikus igényű *A politikatudomány új kézikönyve*⁶ más hangsúlyokat állapít meg az irányzatok között, és egyéb metodológiai kézikönyvek szintén eltérő módon rajzolják fel a domináns paradigmákat.

A domináns irányzatokról szólván, D. Marsh és G. Stoker *Theory and Methods in Political Science*⁷ című és Colin Hay *Political Analysis*,⁸ valamint a *Research Methods in Politics*⁹ című könyvekre támaszkodom. E szerzők a fősodorba tartozó elméleti-módszertani irányzatok közül általában négyet emelnek ki: az új institucionalizmust, a *behaviorizmust*, a *racionális választás elméletét* és a *konstruktivizmust* különböző irányzatait. Számomra e felsorolásban a legkülönösebb a funkcionális rendszerelmélet szinte teljes kiesése a köztudatból, pedig ez a hatvanas-hetvenes években még befolyásos irányzat volt, és a hazai politológiában is erősen megjelent (mindenekelőtt Bihari Mihály és Pokol Béla munkáiban).

Tanulmányomban a továbbiakban röviden ismertetném e négy paradigma néhány főbb vonását. A politológiai kutatás legtágabb keretét minden bizonnyal akkor is elsősorban a klasszikus institucionalizmus adta, amely a komparatív politológiában máig domináns. (Ennek mai továbbfejlesztett formáját nevezik neo-institucionalizmusnak.) Az irányzat a történelemtudomány és a jogtudomány (főleg az államjog) jelentős hatását mutatja

⁶ Goodin–Klingeman 2003.

⁷ Marsh–Stoker 2009.

⁸ Hay 2002.

⁹ Burnham–Lutz–Grant–Layton–Henry 2008.

a politológiai elméletalkotásban. Másodikként a szociológiai módszertan által befolyásolt „behaviorizmus” irányzatát ismeretem. A neoklasszikus közgazdasági elméletek hatására egy ideje nagyon terjed a „racionális választás” elméleti paradigmája. A posztmodern filozófia hatására végül teret nyert egy negyedik, erősödő irányzatként a konstruktivizmus, amelynek egyik kritikai módszere a diszkurzuselemzés. Ebben a nyelvtudomány, valamint a kommunikáció- és médiatudomány hatása jelentkezik a politikai elemzésekben.

A továbbiakban először röviden ismertetném az említett főbb irányzatok jellemzőit, elméleti megközelítésük és alkalmazott elemzési módszereik erőnyeit és korlátait. Ezt követően röviden kitérek a hazai politológia megkérdettségéből eredő néhány sajátosságra is.

IV.

1. A legtartósabb az *institucionalista* paradigma hatása a politikatudományi kutatásokra. A *politikatudomány új kézikönyvének* is az intézményekről szóló fejezetei a legvaskosabbak és legnagyobb súlyúak.

Nem kétséges, hogy a politikai intézmények iránti kitüntetett érdeklődés kezdettől meghatározó vonása volt a politikával foglalkozó történeti vizsgálódásoknak. Az állam és kormányzás formái, a nemzetközi konfliktusok és azok megvívására és megoldására létrehozott intézmények mindig is a figyelem középpontjában álltak, és nyilvánvaló volt, hogy jelentős politikai fordulatokat csak az intézményekkel és az intézmények változásával összefüggésben lehet értelmesen tárgyalni. (Az összefüggésre közvetlenül is utal az a korabeli szólás, miszerint „a történelem a múlt politikája, a politika pedig a jelen történelme”.) Az a vicói belátás, hogy az emberek maguk csinálják a történelmüket, a politikában azzal a kiegészítéssel érvényes, hogy nem maguk választotta, hanem örökölt körülmények között teszik ezt, amelyek meghatározzák a cselekvők mozgásterét és szerepér-

telmezésüket is.¹⁰ A körülményeken pedig nemcsak a társadalmi és kulturális meghatározottságok, hanem az uralkodó politikai intézmények is értendők. A politikai cselekvés során persze meg is változtathatják az uralkodó intézményeket, ám gyakran hamis tudattal teszik ezt – az aktorok gyakran szereptévesztésben vannak, amikor egy régi kor eszméit vélik képviselni és megvalósítani, valójában egészen új intézményeket és körülményeket hozva létre. (A francia forradalom és az amerikai függetlenségi mozgalom és alkotmányozás jó példái ennek.)

Az institucionalista irányzat célja ennyiben a politika valós folyamatának rekonstrukciója az intézmények fontosságának figyelembevétele alapján. Az intézmények számítanak, a bennük foglalt értékek, normák, szabályok keretezik és terelik a bennük cselekvő emberek viselkedését. Mindebben a jogtudomány, főleg az államjogi, alkotmányjogi gondolkodás erőteljes hatása is megnyilvánul. A politikai cselekvés célja is rendszerint valamely intézmény létrehozása egy probléma megoldására, vagy megváltoztatása a politikai küzdelmek eredményeként. A politikai rendszerek komplex intézményi hálózatot alkotnak, amelyek nem ignorálhatók a politikai folyamatok megértése során. A neo-institucionalizmus ezen a képleten legfeljebb annyiban változtat, hogy a racionális választás elméletének hatására jobban előtérbe állítja az egyének érdekkövető, racionális cselekvését az intézményi normák és keretek kialakításában, illetve működésük tartalmának meghatározásában.

Az intézményi folytonosság és a múlt örökségének hatását a jelen politikai folyamatok alakulására általában az „útfüggőség”

¹⁰ „Az emberek maguk csinálják történelmüket, de nem szabadon, nem maguk választotta, hanem közvetlenül készen talált, adott és örökölt körülmények között csinálják. Valamennyi holt nemzedék hagyománya lidércnyomásként nehezedik az élők agyára” (Marx–Engels 1963/I: 257). Ezzel kapcsolatban írja Colin Hay: *„There is little to the question of structure and agency which is not already well (even better) captured by Marx in the opening paragraphs of the Eighteenth Brumaire”* (Hay 2003: 118).

(path-dependency) fogalmában fejezik ki, amely eszerint korántsem csupán a gazdasági folyamatok determinációjára igaz. Az intézmények a rutinba és konvenciókba ágyazottak, ezért nehéz őket megreformálni, átalakítani vagy mással pótolni.

Elég itt arra utalni, hogy egy korábbi politikai kultúra szívós öröksége miként él tovább még egy jelentős politikai intézményi fordulat után is. A forradalmak hiába hoznak létre radikálisan új intézményeket, azok is gyakran a régi beidegződések alapján kezdenek működni, és tipikusan megismétlődnek bennük a le nem küzdött múlt jelenségei. Az orosz forradalom után kialakuló sztálinizmus tipikus példája annak, hogy miként képes egy autokrata intézményi rend és hatalomgyakorlás óriási politikai felfordulásokat is túlélni, helyreállítva az eredeti cári autokrácia sok jelenségét, és új intézményekben is megőrizve annak elnyomó uralmi technikáit.

A politikai magatartást tehát nagymértékben formálja az intézményi kontextus, amelyen belül az emberek mozognak. A cselekvők egyéni motivációi nem tagadhatók, de általában mégsem követik közvetlenül egyéni anyagi érdekeiket. Az emberek az intézményekben szocializálódnak, amelyek meghatározzák az informális és formális szabályokat és elvárásokat, és ezért természetesnek tekintik, hogy kötelességszerűen kövessék ezeket, gyakran saját érdekeikkel szemben is. Befolyásolja őket az intézményekben betöltött szerepük, amely előírja számukra az elvárható magatartás rögzített vagy akár csak örökölt normáit (*logics of appropriateness*).

A behaviorizmus és a racionalizmus gyakran megfeledkezik a politikai magatartás ilyen intézményi közvetítettségének tényéről, amikor a cselekvők egyéni indítékaiból magyarázza viselkedésüket. Az intézmények szívós fennmaradása, az a képességük, hogy gyakran új funkciókat vesznek fel, csakhogy fennmaradjanak, az intézmények megmerevedését is előidézi. A politika normális időszakaira a hosszú intézményi stabilitás jellemző, amelyet pontszerűen megszakítanak a jelentős intézményi változások reformista vagy forradalmi időszakai, hogy aztán ismét érvényesüljön valamiféle kontinuitás.

Az intézmények szerves történelmi kifejlődése egy-egy társadalom fejlődésének logikáját követi, és egymásra épülésük oly szerves lehet, hogy egyszerű átvételük, átültetésük egy egészen másfajta társadalmi környezetbe gyakran látványos kudarcokhoz vezet. Hogy tőlünk távol eső fejleményekkel példálózunk, a politikai fejlődéssel foglalkozó kutatóknak sok fejtörést okozott a fejtett parlamenti demokráciák politikai intézményeinek átültetése egyes újonnan felszabadult gyarmati országokban, ahol még erősek voltak a társadalom törzsi szervezettségének tradíciói, illetve ahol jelentős etnikai pluralizmus uralkodott, és hiányzott az egységes nemzetállam kialakulása a demokratikus politikai rendszer működési feltételei közül.

Az intézményi megközelítés történelmi konkrétsága előny, de az intézményi folytonosság hangsúlyozása nehezen magyarázhatóvá teszi a jelentős politikai fordulatokat, amelyeket ezért inkább külső sokkhatásokkal magyaráznak. Ez valamiféle strukturalista előítéletet rejt magában, amely nem számol eléggé a politikai aktorok önálló törekvéseivel, amelyek végül intézményi változásokat csikarnak ki a fennálló viszonyokkal szemben is. Így alkalmasabb a kontinuitás, mint a megszakítottság magyarázatára, és inkább a stabilitás, mint a változás megértésének kedvez.

2. A „*behaviorista forradalom*” az amerikai politológiában a múlt század hatvanas éveiben a szigorú tudomány eszméjének adózva, a módszeres, empirikusan megalapozott kutatásoknak az igényével lépett fel. A politikai cselekvésben eszerint éppúgy feltárhatók ismétlődő empirikus szabályszerűségek, mint a társadalmi cselekvés más területein, ezek adatokként rögzíthetők, kvantifikálhatók, és prediktív értékű elméletekké általánosíthatók. Az elméleti hipotézisek széles körű empirikus vizsgálatokkal tesztelhetők. Az elméleteknek falszifikálhatónak, a tényeknek verifikálhatónak kell lenniük. A normatív feltevéseket e felfogás szerint teljesen el kell hagyni a politikatudományban, az értékeket szigorúan szét kell választani a tényektől; a tudománynak csak a tényekkel lehet dolga. A fellengzős nagy elméletek helyett a kutatásnak a ténylegesen megfigyelhető viselkedésre kell irányulnia,

és ezekből kell következtetéseket levonnia. A kutatást elméleti hipotézisek és módszertani kánonok szerint kell lebonyolítani, az adatok feldolgozása után lehet csak következtetéseket levonni. Előnyben kell részesíteni az alkalmazott kutatásokat, melyek a gyakorlatban is használható megoldásokat képesek javasolni a társadalmi problémákra.

A behaviorista (más értelmezésben „neopozitivista”) paradigma máig általános alapja a széles *survey*-alapú empirikus kutatásoknak. Ugyanakkor az irányzat bírálói fontos ellenvetéseket is megfogalmaztak a tudományfelfogással és módszertannal szemben. Ezek közül a legfontosabb talán az, hogy a politika számos területén nem figyelhető meg a tényleges viselkedés. A kutatók többnyire nem közvetlenül a magatartást, hanem csak a magatartás indítékairól és a döntésekről szóló beszámolókat mérik és értelmezik. Még amikor az emberek preferenciáit, politikai nézeteit vizsgálják, akkor is kérdéses, hogy a válaszokból a valódi álláspont rajzolódik-e ki, vagy csak a média és propaganda révén terjesztett nézetek szóródását mutatják az elszigetelt, gyakran a megfelelési szándéktól is vezetett interjúalanyok válaszai. Az így kapott ismeret ezért nem okvetlenül a valóságot tükrözi. Inkább csak a propaganda hatékonyságát méri, de nem képes előre jelezni a politikai változásokat, mert az emberek változékonny politikai nézetei alapvetően a közösségi interakciókban formálódnak, és ezek váratlan meglepetéseket tudnak okozni.

Végül, a hatalom rejtett dimenzióit az ilyen kutatások egyáltalán nem képesek feltárni. Az elnyomott érdekek, amelyek nem nyerhetnek nyilvános kifejezést, és nem szerveződhetnek meg, nem kerülhetnek a politika napirendjére sem, homályban maradnak, nem létezőnek tekintetnek, ezért néha váratlanul és erőszakosan törnek a felszínre. A módszertani pontosság igénye gyakran korlátozza is a vizsgálat tárgyát, és sok irreleváns vagy nyilvánvaló tény kimutatásához vezet, ami viszont alig növeli a tudásunkat. Az ilyen kutatás feltárhatja a politikai események megfigyelhető lefolyását, de ezek lényegi tartalma végül is csak interpretációkban tárulhat fel. Az irányzatot egyes értéktelített

mozgalmak (a polgárjogi mozgalom, a feminista, a diákmozgalom és a háborúellenes mozgalmak) képviselői konzervativizmussal és önelégültséggel is vádolták. A politikatudományi viták eredményeként ma már ez az irányzat közel sem olyan domináns, mint a korábbi évtizedekben volt.

3. A *racionalis választás elmélete* a neoklasszikus közgazdaságtan szigorát és prognosztikus erejét próbálja meg érvényre juttatni a politikai kutatásokban. Emberképe az egyéni érdekeit racionálisan követő *homo economicus*, és döntő vonása a módszertani individualizmus következetes alkalmazása, és jellemző rá az absztrakt modellekhez való vonzódás, amelyek kvantitatív elemzésre is alkalmat kínálnak. Az irányzat a nagy rendszerek személytelen mechanizmusával szemben az egyén választási lehetőségeit hangsúlyozza különböző tipikus társas szituációkban. A várható helyzeteket játékelméleti modellekben vázolják fel, amelyekben az individuumok haszon-maximalizáló stratégiákat követnek, összevetve a várható nettó nyereséget a várható költségekkel. Ez a politikát a gazdasági modellekhez hasonló deduktív logikára építi. Az elmélet alapfeltételezései egy angol mozaikszóban összegezhetők: RREEMM, azaz *Resourceful, Restricted, Expecting, Evaluating, Maximising Man*, vagyis az ember korlátozott erőforrásokkal rendelkező lény, akinek megvannak a maga preferenciái, azaz elvárásai, és ezeknek megfelelően értékeli adott helyzetben a választási lehetőségeit, és haszonmaximalizálásra törekedve, racionálisan dönthet közöttük.

A racionalis választás elmélete valóságos mozgalommá vált, amelynek megalapozása W. Rikerhez és a rochesteri iskolához köthető, és szélesen elterjedt főleg az amerikai egyetemeken és kutatóintézetekben. Politikaelméleti alkalmazása már Anthony Downs demokraciaelméletétől kezdődik, de hamar megjelenik a nemzetközi konfliktusok játékelméleti elemzésében, és még fokozottabban a közpolitikát modelláló közösségi döntések elméletében. (Széles körű hatását mutatja, hogy Jon Elster még a marxista elméletet is ennek szellemében igyekezett átértelmezni

a *Making Sense of Marx* című könyvében.¹¹⁾ Vonzását növelte, hogy a játékelméleti modellek matematikailag is értelmezhetőek voltak, és a közösségi döntésekben mennyiségi számításokat is érvényesíteni lehetett. Kétségtől felszabadító hatása volt a kiüresedő rendszerelméleti struktúrák vagy a kritikai elméletek kollektivistá fogalmaival szemben, valamint a klasszikus intézményelméletek bírálatában, azáltal hogy a struktúrákkal szemben felértékelte az egyéni aktorok szerepét a politikai elemzésekben.

Mindamellet a racionális választás elméletének univerzális igénye komoly ellenvetéseket váltott ki. Az egyének racionális cselekvésének eredőjeként létrejövő irracionális eredmények, „társadalmi csapdák” feltárták a tisztán egyéni motivációkból táplálkozó társadalmi cselekvés ellentmondásait. Mancur Olson *A kollektív cselekvés logikája* című könyve¹² alapvetően azzal a dilemmával néz szembe, hogy miként jöhet létre egyáltalán kollektív cselekvés az önző célokat követő individuális viselkedések sorából? A közös érdekek képviselését, nagy érdekszervezetek létrejöttét csak segédhipotézisek segítségével lehet megoldani. A „potyautas magatartás” (*free rider*) szindróma elemzése nagy szerepet kapott minden szervezeti és döntéshozatali eljárás vizsgálatában. A kollektív érdekképviselési és lobbiszervezeteknek az egyéni érdekeket szelektív ösztönzőkkel kell ellensúlyozni, ha eredményesek akarnak lenni.

A racionális választás játékelméleti modelljének túlságos elvontsága is kritika tárgya volt. Klaus v. Beyme megfogalmazása szerint, a racionális választás elméletének sikeréhez az is hozzájárult, hogy bármely viselkedésre alkalmazhatjuk, a legönzőbb racionalitástól a Teréz anya által képviselt legaltruisztikusabb viselkedésig bezárólag.¹³ Sokan tekintik indokolatlannak és irreálisnak az elméletnek azt a feltevését is, hogy az egyéneket kizárólag önző egyéni érdekeik mozgatnák. Ellenkezőleg, az embereket előítéleteik, a szocializáció során elsajátított értékeik, és túlon túl

¹¹ Elster 1985.

¹² Olson 1997.

¹³ In Goodin–Klingemann 2003: 502.

gyakran közvetlen érzelmeik mozgatják, és nagyon is képesek saját önző érdekeik ellenében cselekedni. Az elmélet ráadásul tévesen számol az egyének rögzített preferenciáival, miután ezeket a preferenciákat nagymértékben az intézményi környezet és az inter-szubjektív kommunikáció alakítja. A szituatív modellek alkalmazása ugyanakkor kevés magyarázatot ad a politikai és intézményi változások okaira.

Az elmélet ennek ellenére a politikai valóság számos területének elemzésére bizonyult kiválóan alkalmasnak. A közösségi döntések létrejöttének vizsgálata kimutatta, hogy a közjó nem érvényesül automatikusan a közpolitikai döntéshozatali eljárásokban, hanem gyakran sérül a „potyautas” magatartás miatt, az erős érdekcsoportok monopolhelyzetekért való lobbizása és a járadékvadász (*rent-seeking*) magatartás folyamányaként. Az elmélet provokatív feltevéseivel a hagyományos, rivális elméleteket is arra készítette, hogy realisztikusabban fogalmazzák meg álláspontjukat. Így született meg többek között az új institucionalizmus, amely már több teret enged az egyéni cselekvésnek az intézmények alakításában és működésük valódi tartalmának meghatározásában.

4. A *konstruktivizmus* irányzata, mely a modernitás posztmodern kritikájához kapcsolódik, ugyancsak megtermékenyítően hatott a politikaelméleti vitákra. A posztmodern filozófia kétséget támaszt a modernség alapvető feltételezéseivel szemben. Elveti a haladás fogalmát, az objektív társadalmi valóság tudományos megismerhetőségét. Kimutatja minden tudásunk részleges és elfogult voltát. A posztmodern felfogásban nem léteznek objektív tények a társadalom és politika világáról, csak egy meghatározott nézőpontból előadott interpretációk. Minden tudás a hatalmat szolgálja, miközben elnyomja a pluralitást, a másságot, és mindent alávet az azonosság és egyformaság uralmának. A posztmodern kritika feltárja, miként termelődik újjá a hatalom a politika napi diskurzusaiban és gyakorlatában. Az emberi haladás nagy narratíváit dekonstruálja és pusztá mítoszokként leplezi le, kimutatva, hogy miként reprodukálódnak a hatalmi viszonyok

az identitás és különbözés, az azonosság és másság hierarchikus konstrukcióján és nyelvezetén keresztül.

A konstruktivizmus megkísérel középutat találni a poszt-modern és a tudományos racionalitás között, bemutatva, hogy a politikai valóság alapvetően társadalmilag konstruált, belső viszonyai diszkurzív gyakorlatokon keresztül reprodukálódnak. Elveti a racionalizmus instrumentális logikáját, feltárva, hogy társadalom inherens módon inter-szubjektív jellegű, az eszmék és interpretációk konstitutív elemei a politikai valóságnak. Az objektívnek vélt érdekek és preferenciák maguk is egy társadalmi-politikai diskurzus keretében formálódnak.

Jó példa erre az, ahogy a konstruktivisták kritikusan újraértelmezik a nemzetközi viszonyok elméletének egy sor alapkategóriáját. A geopolitika alapfogalmai mind kommunikációs stratégiák alapján kialakult kategóriák, akár a Kelet és Nyugat, Észak és Dél határozott politikai tartalommal telített megkülönböztetéseit tekintjük, akár a geopolitikai elméletek gyakran raszszista ideológiáktól terhes egyéb fogalmait. A realista nemzetközi elmélet egy sor más fogalma is prediktív sugallatokkal terhes. A nemzetközi rendszer alapvető struktúrájára például az elemi egységet alkotó államok közötti „káosz” fogalma jellemző, mivel nincsen a szuverén államok felett álló döntőbírói hatalom. De a struktúra nem determinálja közvetlenül és automatikusan az államok egymással szembeni viselkedését. A nemzetközi viszonyok elméletében gyakran idézik Wendt tézisé, aki szerint „anarchia az, amivé az államok teszik” (*anarchy is what states make of it*), és ez sok más fogalomra is igaz. Kivételesen hadd illusztráljam a konstruktivista megközelítés termékeny voltát a nemzetközi kapcsolatok elméletének kortárs feminista kritikájával.

Charlotte Hooper *Manly States*¹⁴ című művében kifejti, hogy milyen következményekkel jár az, hogy a nemzetközi politikai viszonyokat férfiak hozzák létre. Mint hangsúlyozza, aki a tudást termeli és a fogalmakat megalkotja, az ezáltal hatalmat gyakorol.

¹⁴ Hooper 2011.

Az olyan dichotómiák, mint erős/gyenge, racionális/emocionális, köz-/magán-, első tagjukban a maskulinnak, a másodikban a femininnek tartott vonásokat tartalmazzák. Ez ugyanolyan lingvisztikai konstrukció, mint a nemzetközi kapcsolatokban a civilizált/civilizálatlan, a rend/anarchia, fejlett/alulfejlett. Ezek a fogalompárok eleve determinálják a kívülállók alsóbbrendűségét, és fenyegetést is tartalmaznak velük szemben. A nyugati kultúrát a *maskulinitás* uralja. A szerző még az oly objektívnek tartott *Economist* cikkeiről is kimutatja, hogy azok tele vannak a hegemon maskulinitás jelzőivel. A nemzetközi kapcsolatok is e szemszögből mutatkoznak meg: az államok külpolitikája erőhatalomra, autonómiára irányul, és a polgárok védelmére a külső veszedelemtől. A konstruált nemi dualizmus ebben a felfogásban eleve meghatározza a nők helyét: ez pedig az otthoni, gondoskodó munka, szemben a férfiak nyilvános, kenyérkereső tevékenységével.

A konstruktivizmusnak ez a kritikája még az olyan alapfogalmakat is érinti, mint a biztonság. A biztonságon – főleg a realisták – alapvetően mindig az állam biztonságát értik, amelyet külső viszonyaiban egységesnek tételeznek fel. Sokáig ráadásul főleg katonai fenyegetésekre koncentráltak, elhanyagolva a gazdasági és környezeti biztonság kérdéseit. De manapság sok szegény államban több az államon belüli fegyveres konfliktus, rengeteg civil áldozattal, akiknek a többsége nő és gyerek. Ezért a kritikai elmélet képviselői kezdik átértelmezni a biztonság fogalmát, amely ettől kezdve az ember jóllétét és túlélését veszélyeztető fenyegetésekkel szembeni védettséget jelenti. Ebben a felfogásban nem az állam, hanem az egyén és környezete kerül a fókuszba. A feminista kritika a biztonsági kockázat fogalmába sorolja a háborún túl az erőszak sok kisebb fajtáját is, amely így magában foglalja a háborúkat kísérő tömeges nemi erőszakot, de az otthoni erőszakot is, általában a nyomort és ebből eredő kiszolgáltatottságot, a női alávetettséget és a környezetpusztítást. A biztonság hagyományos kérdése így módon kibővül nemcsak azzal, hogy minek a biztonságáról van szó, hanem azzal is, hogy kinek a számára garantálnak biztonságot, és kinek a számára

nem. Kimutatták, hogy azok, akik marginális helyzetben élnek, olykor jobban fenyegetettek a saját államuktól, mint külső hatalmaktól. Ezáltal a férfi védelmező szerepe is kétes megvilágításba kerül, miután a háborúk során növekvő mértékben válnak áldozattá civilek, főleg nők és gyerekek.

Ennek nyomán a feministák joggal hangsúlyozzák a *gender* hierarchiát a nemzetközi politika alakításában, rámutatva ennek káros hatásaira. A nemzetközi politikában a szokásos maszkulin erények: az erő, bátorság és uralom dominálnak a döntésekben, szemben a femininnek tartott kompromisszumkészséggel, együttérzéssel és gyengeséggel. Az államokat a nemzetközi kapcsolatokban gyakran a férfi vezetőjükkal megszemélyesített individuumnaként kezelik, akik a hatalmi vetélkedés, a büszkeség és erő bővíletében élnek, és ez elrejti a mögöttük álló egyének tarka társadalmát a maga sokrétű szükségleteivel. Ez pedig a konfrontáció logikáját helyezi előtérbe, mellőzve a kompromisszumos együttélés igényét, és csökkentve a békés együttműködés esélyeit.

A konstruktivizmus elméletének egyik alkotó módszere a diskurzuselemzés, amely feltárja a társadalmi és politikai valóságot alkotó, azt létrehozó politikai kommunikáció meghatározó szerepét a valóság konstrukciójában. Az irányzat bírálói, bár elismerik számos kritika jogosságát, ugyanakkor hiányolják az egységes módszertant. Az irányzat messze nem egységes, képviselői eltérően viszonyulnak a posztmodern és a modernitás közötti vitához. Egységeseek a kritikai irányultságban és az emancipáció törekvésében, de kevésbé alkotnak egységes tudományos elméleti és módszertani irányzatot.

V.

A fentiekben vázolt tudományelméleti paradigmák hatása a hazai politológia kései jelentkezése miatt eleinte marginális volt. Magyarországon csak a nyolcvanas évek elejétől kezdődött el a politikatudomány részleges rehabilitációja, akkor is még elsősorban a kutatási szférában, az egyetemen ez nem lehetett tantárgy,

még kevésbé szak. Miközben a hazai humán és társadalomtudományokban a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben már a nyugati társadalomtudományok sok elméleti és módszertani irányzatának átvételével találkozhatunk, a politikatudomány csak a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején indulhatott el az önállósodás útján, és teljesen csak a rendszerváltozással nyert polgárjogot a társadalomtudományok között. A korabeli politikai kutatásokra elsősorban olyan irányzatok hatottak, mint a kritikai elmélet, a pluralizmuselméletek, vagy a nyugati szociológiában és politológiában a hatvanas években divatos rendszerelméletek, amelyek mára elvesztették domináns pozíciójukat a mértékadó irányzatok között.

A demokratikus átalakulás nyomán itthon is megerősödő és a felsőoktatásban is berendezkedő politikatudományi kutatás és képzés számára minden korábbinál szélesebb körű választék állt rendelkezésre a tudományos orientációhoz. Végso soron az egyes kutatókon és tudományos műhelyeken múlt, hogy melyik „iskolához” csatlakoznak. A kutatók többnyire spontán módon és mélyebb reflexió nélkül követhették az átvett nyugati mintákat. Gyakran előfordult még, hogy ki-ki a saját megközelítését tartotta egyedül tudományosnak, az összes többi ideologikusnak kiáltotta ki. (Ez főleg a rendszerelmélet híveire volt jellemző vonás.) Később azonban az elméleti és módszertani pluralizmus elfogadottá vált.

A *Politikatudományi Szemle* mint a szakma döntő folyóirata eddigi évfolyamait áttekintve megállapítható, hogy a rendszerváltást követő években a politikatudományi eszmék és ideológiák tárgyalása mellett főként az institucionalista paradigma dominált a politikatudományi közleményekben. Érthető módon a tanulmányok többsége az új demokratikus politikai rendszer intézményi berendezkedésének kérdéseivel foglalkozott. Viták zajlottak az elnöki vagy a parlamentáris rendszer előnyeiről és hátrányairól, a pártrendszer mibenlétéről és az egyes pártokról, az alkotmányról és az Alkotmánybíróságról, a parlament működéséről, a választások szerepéről és lefolyásáról, stb. Mindezekben az összehasonlító szemlélet is többé-kevésbé érvényesült. Idővel

megszaporodtak az európai integrációval kapcsolatos cikkek és tanulmányok is.

Kifejezetten metodológiai írások azonban csak ritkán fordultak elő a folyóirat hasábjain, kivéve a politika fogalmát és a politikatudomány mibenlétét taglaló írásokban, illetve a diszkurzív politológiáról Szabó Márton által indított vitában, amely a konstruktivista irányzat befolyását közvetíti, s amelyhez sokan – némelyek igen kritikusan¹⁵ – szóltak hozzá. A kritikák hatására a szerző több munkájában szélesebben is kifejtette álláspontját.¹⁶ Mindamелlett a módszertani tudatosság erősebben megjelent például a racionális elmélet hatását mutató egyes, közpolitikáról szóló közleményekben (Körösi András, Sebők Miklós, Boda Zsolt, Tóth János), miközben a pártokról, a választásokról, a politikai kultúráról, illetve magatartásról közölt tanulmányokban természetesen az empirikus-analitikus irányzat elveinek érvényesülése. Tárgyunk szempontjából igen informatívak a hazai politikatudomány helyzetét áttekintő írások is (Balogh István, Szabó Máté, valamint Arató Krisztina és Tóth Csaba [R. Eisfeld könyvében]). A módszertani tudatosság igénye már erősebben jelentkezik a fiatalabb kutatói nemzedékben, amire példa a „politikai realizmus” elmélete iránti érdeklődés (Szűcs Zoltán Gábor).

Mindamелlett a hazai politológiára változatlanul jellemzőnek tartom a markáns irányzatosság hiányát. Antal Attila cikke erre reflektál, hiányolva a markáns tudományos iskolákat és azok hálózatait a magyar politológiából (Antal Attila). Nem világos, hogy ebben az elégtelen kutatási források vagy az elméleti érdeklődés hiánya játszik-e nagyobb szerepet, annyi azonban megállapítható, hogy a hazai politológia nagy kávéházában, Almond metaforáját alkalmazva, mintha nem ülne a sarokasztaloknál senki, és mindenki inkább a nagy közös asztalt ülné körbe.

Fejtegetéseimet Klaus v. Beyme soraival fejezném be, aki a politikatudomány nemzetközi körképére vonatkozóan két lényeges megállapítást tesz: „A politikatudomány felhagyott a

¹⁵ Vö. Gajdusek 2013.

¹⁶ Szabó 2016.

klasszikus modern megfogalmazással, miszerint »egy tudomány, egy módszer, s csak egy preferált elemzési egység létezik«. A politikatudomány fő árama elvesztette hitét bármiféle rögzített tárgyi hierarchiában, amely a kutatásra és az elemzés egységére vonatkozik.”¹⁷ A *Politikatudományi kézikönyv*be írott fejezete végét pedig a következőkkel zárja: „Bár számos felszínes megfigyelő hajlamos a paradigmák fejlődését úgy tekinteni, mint egyfajta kumulatív előrehaladást, egyre inkább felismerjük, hogy vannak kuhni értelemben vett forradalmak, de nem olyanok, mint a természettudományokban. Régi álláspontok élednek újjá... A politikaelméletben innovációk kis lépésekben megvalósuló sorozatait kísérhetjük figyelemmel, nem pedig nagy forradalmakét. Többségüket nem a főáramhoz tartozó jól ismert gondolkodók fogalmazzák meg, hanem olyan teoretikusok, akik távol tartják magukat az egy tudományágra támaszkodó kutatástól a „kreatív marginalitás” szellemében.”¹⁸

Irodalom

- Almond, Gabriel A. 1990. *A Discipline Divided. Schools and Sects in Political Science*. London: Sage Publications.
- Antal Attila: A magyar politikatudomány hiányzó hálózatai. *Politikatudományi Szemle* XX/1. 135–144.
- Arató Krisztina – Tóth Csaba 2010. Political Science in Hungary: A discipline in the Making. In Eisfeld, 2010: 149–162.
- Arisztotelész 1971. *Nikomakhoszi Etika*. Ford. Szabó Miklós. Budapest: Magyar Helikon.
- Balogh István 1999. A politikatudomány Magyarországon az 1990-es években. *Politikatudományi Szemle* VIII/2. 131–142.
- Beyme, Klaus von 2006. *Die politischen Theorien der Gegenwart*. 8. Auflage. Wiesbaden: Springer Fachmedien.

¹⁷ Goodin–Klingemann 2003: 502.

¹⁸ Goodin–Klingemann 2003: 505.

- Boda Zsolt 2013. Politikai vezetés és kollektív cselekvés. *Politikatudományi Szemle* XXII/2. 73–89.
- Burnham, Peter – Lutz, Karin Gilland – Grant, Wyn – Layton-Henry, Zyg 2008. *Research Methods in Politics*. 2nd ed. London: Palgrave – MacMillan.
- Eisfeld, Rainer – Leslie A. Pal (eds.) 2010. *Political Science in Central East Europe. Diversity and Convergence*. Opladen: Barbara Budrich Publishers.
- Elster, Jon 1985. *Making Sense of Marx*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gajduschek György 2013. „Diskurzus” vagy „süket duma”? Gondolatok, megjegyzések Szabó Márton: Közpolitikai diskurzuselemzés című dolgozatához. *Politikatudományi Szemle* XXII/1. 117–130.
- Goodin, Robert E. – Hans-Dieter Klingemann 2003. *A politikatudomány új kézikönyve*. Ford. Kádár András. Budapest: Osiris.
- Hay, Colin 2002. *Political Analysis. A Critical Introduction*. London: Palgrave–MacMillan.
- Hooper, Charlotte 2011. *Manly States. Masculinities, International Relations, and Gender Politics*. New York: Columbia University Press.
- Körösenyi András 2009. Lehangelő tudomány, vagy a politika művészete? *Politikatudományi Szemle* XVIII/3. 33–56.
- Kuhn, Thomas 2000. *A tudományos forradalmak szerkezete*. Ford. Bíró Dániel. Budapest: Osiris.
- Marsh, David – Stoker, Gerry (eds.) 2010. *Theory and Methods in Political Science*. 3rd ed. London: Palgrave, MacMillan.
- Marx–Engels 1963. *Válogatott művek*. I. kötet, Budapest: Kossuth.
- Olson, Mancur 1997. *A kollektív cselekvés logikája*. Ford. Csontos László. Budapest: Osiris.
- Papp Zsolt (szerk.) 1976. *Tény, érték, ideológia. A pozitívizmus-vita a német szociológiában*. Budapest: Gondolat.
- Sebők Miklós 2013. A jó kormányzás ötven árnyalata (Timothy Beasley: *A jó kormányzat politikai gazdaságtana*). *Politikatudományi Szemle* XXII/2. 143–149.
- Szabó Márton 1996. Vázlat a politika diszkurzív értelmezéséről. *Politikatudományi Szemle* VI/4. 101–132.
- Szabó Márton 2016. *Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába*. Budapest: Osiris.

- Szabó, Máté 2003. Political Science – Hungary. In Kaase, Max – Spar-schuch, Vera – Wenninger, Agnieszka (eds.) 2002. *Three Social Science Disciplines in Central and Eastern Europe: Handbook on Economics, Political Science and Sociology (1989–2001)*. Berlin: GESIS – Budapest: Collegium Budapest. 258–274.
- Szűcs Zoltán Gábor 2014. Politika egy tökéletlen világban – A politikai realizmus elméleti előfeltevéseiről. *Politikatudományi Szemle* XXIII/4. 7–34.
- Szabó Máté 2018. *Kézikönyv Kelet-Európa politikájáról. The Routledge Handbook of East European Politics. Politikatudományi Szemle* XXVII/1. 151–157.
- Tóth I. János 2015. A politika mint a fogolydilemma meghaladása. *Politikatudományi Szemle* XXIV/4. 7–30.